

ПОЛІТИЧНА НАУКА ТА ПРОБЛЕМА ІДЕОЛОГІЇ

© Четверікова Л., 2011

Коротко розглянуто специфіку розвитку політичної науки в епоху Модерн та пост-модерну добу. Досліджено роль та значення ідеології в житті суспільства, а відтак і особливості та детермінанти її впливу на політичну науку на кожному з етапів.

Ключові слова: політична наука, ідеологія, теорія інтересу, теорія напруження, Модерн, постмодерн, політичний імідж

Larysa Chetverikova

POLITICAL SCIENCE AND PROBLEMS OF IDEOLOGY

The paper briefly analyzes specific features of political science development in the Modern and Post-Modern Ages. Role and importance of ideology in the society's life, as well as particularities and determinants of its influence on political science on each stage, are studied.

Keywords: political science, ideology, theory of interest, Modern Age, Post-Modern Age, political image.

Тривалий час загальноприйнятою залишалася позиція, згідно з якою усі соціальні науки, зокрема і політична наука, сформувалися і розвиваються під впливом детермінант, що визначаються насамперед природничими науками та життєвим досвідом. Такий позитивістський підхід приховував у собі деякі потенційно небезпечні моменти. Зокрема, в межах позитивістського дискурсу, для якого є характерною дихотомія «факт – цінність», політична наука залишається емпіричною наукою про правильний порядок у людському суспільстві. Французький дослідник А. Коббан підкріпив цю позицію таким міркуванням: неможливо «на основі абстракцій наробляти те, як треба мислити про політику», оскільки «ті висновки, яких ми дійдемо, будуть визначені тими передумовами, з яких ми починаємо, а ми навряд чи почнемо з тих передумов, до яких не відчуваємо схильності» [5, с. 235]. На відміну від природничих наук, проблемою гуманітарних наук, особливо політичної науки, залишається «спокуса» необ'єктивної позиції дослідника. І тоді наукові викладки перетворюються в ідеологічні обґрунтування. Тож залишається актуальним питання, якою мірою політична наука може вважатися вільною від ідеологічних детермінант. До того ж така проблема визначена роллю ідеології в політичному житті суспільства.

Варто зазначити, що ця проблематика досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними авторами. Зокрема, проблемі впливу ідеології на політичну науку приділяли увагу К. Гірц, Д. Джерміно, Р. Ешкрафт, М. Фріден, Л. Штраус. Значенню ідеології в житті суспільства присвячені праці Р. Арона, Д. Белла, А. Мая, О. Малініної, В. Мартьянова, А. Соловьева, Е. Шилза, К. Ясперса. Утім необхідно зазначити, що незважаючи на усю увагу, яка приділяється дослідженню ідеології та її ролі в житті суспільства, ця проблематика залишається й досі актуальною.

Мета роботи – проаналізувати особливості впливу ідеології на політичну науку на різних етапах суспільного розвитку.

Передусім спробуємо зосередити увагу на межі, що розділяє «чисту» політичну теорію та ідеологію. Як зазначив К. Гірц, «...де та точка (якщо вона є), в якій закінчується ідеологія і починається наука – от що стало загадкою сфінкса для багатьох сучасних соціологів та зброєю, яка ніколи не іржавіє, в руках їхніх противників» [2, с. 229].

Сформулювати таке «чисте знання» непросто: необхідне мислення, вільне від будь-якого ідеологічного впливу. У цьому і полягає проблема, оскільки «суспільні науки поки що не змогли розвинути справді безоцінне поняття ідеології» [2, с. 228]. Суспільно-політичне мислення виростає не з безплотних роздумів, а завжди пов'язане з наявною життєвою ситуацією мислителя.

Враховуючи таку позицію, що отримала назву теорії інтересу, К. Мангайм спробував сформулювати «вільне від оцінок поняття ідеології», але, підпорядковуючись логіці свого постулату, прийшов до епістемологічного релятивізму, що отримав назву парадокс Мангайма [7]. Парадокс Мангайма виникає внаслідок здійснюваного ученим розгляду еволюції поняття ідеології у К. Маркса. Як зазначає К. Мангайм, будь-яка людина належить до певної соціальної групи, розділяє економічні, соціальні, політичні умови їй притаманні, а отже, людина сповідує ідеї та цінності, мислить в категоріях мислення цієї соціальної групи. Тож сутність парадоксу полягає у тому, що поняття ідеології неможливо застосувати до самого цього поняття. Іншими словами, якщо все є суб'єктивним, усі наші ідеї зумовлені певною соціальною ситуацією, і, як наслідок, соціальними інтересами, які нами не усвідомлюються, то сформулювати теорію ідеології, яка сама по собі не буде ідеологічною, неможливо. Як зазначив П. Рікер «...можливо, в цьому і полягає нещаслива доля поняття ідеології – бути поглинутою власним предметом» [9, с. 14]. Власне і саме поняття ідеології, яке з'явилося в трактаті Антуана Дестюта де Трасі «Елементи ідеології» (1801–1815), претендувало виключно на науковість. Перший том стосувався «Історії людських методів пізнання», а його перша частина – «Формування наших ідей, або ... ідеологія у власному сенсі» розглядалася як природнича наука про походження усіх наших актів пізнання (де Трасі навіть вважав її розділом зоології).

До того ж сучасна наука пропонує певну множину методологічних підходів, які можуть бути використані у дослідженні цієї проблеми. Будучи обмеженими у своєму дослідженні, ми звернемося лише до деяких з них.

Американський дослідник Д. Джерміно у своїх міркуваннях послуговується функціональним підходом. Зокрема, обґрунтовуючи свою позицію, він зазначає, що слово «theoria» з самого початку означало діяльність людей, що називалися theoroi. Вони здійснювали «дослідницькі» відвідини на релігійні фестивалі сусідніх poleis. Theoros був «спостерігачем» або ж «глядачем». Дієслово theorein означає «заглиблюватися у видовище», тобто спостерігати за ним. Отже, шляхом внутрішнього спостереження theoros здатен проникати крізь «покривало» видимості і доходити у своїх міркуваннях про природу реальності до episteme як протилежності doxa [2, с. 343]. Тож тепер ми можемо зробити такі висновки. Практичне знання орієнтоване на дію — саме дія є його кінцевою метою. Таке знання з самого початку містить в собі елемент зацікавленості, а отже, і зазнає ідеологічного впливу. Ідеологія соціально зумовлена, а тому є проекцією суб'єктивних «ціннісних суджень».

Метою теоретичного знання є лише розуміння. Воно не містить відношення зацікавленості і залишається нейтральним. Теоретичні міркування щодо політики орієнтовані на пізнання політичної реальності в ім'я самого цього знання, а не на користь якоїсь тимчасової мети. Теорія є, по суті, справою спостерігача, який насамперед намагається пізнати істину, а не визначити напрям політичної діяльності. Хоча такі міркування надалі можуть бути використані в практичній діяльності.

Більшість дослідників поставленої проблематики сходяться на тому, що з часів Французької революції і до ХХ ст. відбувається становлення ідеології та занепад політичної теорії. На історичну арену виходить лібералізм, який структурує політику навколо пріоритету економічних інтересів. Занепад політичних категорій та зростання соціальних були характерними ознаками ситуації, що склалася. «Політичне» було замінене «суспільним» [4, с. 373]. Політика стала «ґрунтуватися» на

економічних запитах. Як зазначив Р. Ешкрафт, роль та статус політичної теорії були узурповані теорією економічною [4, с. 377]. Лібералізм сформував особливий тип мислення, згідно з яким суспільство, а не політичний порядок має панівне значення. Іншими словами, проблема була спричинена підкоренням філософських завдань політичним та економічним інтересам соціальних груп, що підтримували розвиток лібералізму. На думку Р. Ешкрафта, багато західних авторів стали мимовільними (різною мірою) захисниками ліберальних позицій всупереч марксизму. При цьому вони критикують лібералізм як філософський напрям і культурну традицію за ті цінності, на які він спирається (наука, природне право, релятивізм), але зазначають, що цінності первісно притаманні лібералізму як політичному явищу [4, с. 378].

Намагаючись вирішити проблему, Д. Джерміно зробив спробу відмежувати «ідеологів» від «справжніх теоретиків». Згідно з його поглядами, існує межа між рівнями політичної думки і мислителями, які ці рівні представляють: Платоном і Антифоном, Фомаю Аквінським та Марсилиєм Падуанським, Г. Гегелем та Е. Берком. Критеріями такого поділу виступають: масштаб тих проблем, до яких вони звертаються, їх ставлення до власного дослідження, а також критична витонченість використовуваних концептів. Ця межа, на думку Д. Джерміно, відділяє політичних теоретиків від публіцистів. Об'єднувальним принципом є той факт, що усі вони писали, маючи на думці конкретну мету. Але вирішальним критерієм було розроблення метафізичних та антропологічних принципів, на основі яких вони будували свої припущення для політичної дії. Справжнього політичного теоретика характеризує його теоретичний настрій чи «настанова», факт того, що його дослідження пов'язує політику з тотальністю людського переживання, а також амбіції дійти висновків, які можуть претендувати на статус знання, а отже, мати універсальну використовуваність для усіх людей на усі часи.

«Парадигмальними мислителями», які забезпечили нас «пробними каменями» і очолюють список тих, хто істотно доклався до розвитку політичної науки, можна вважати Платона, Арістотеля, Фому Аквінського, Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, Ж. Ж. Руссо та Г. Гегеля [3, с. 340]. Питання може виникнути лише щодо Макіавеллі, в роботах якого теоретичний аспект на перший погляд є не настільки яскраво виражений. Здавалося, найбільш відома робота автора «Володар» є яскравим прикладом зворотного. Та лише глибоке знання політичної природи людини дало можливість Н. Макіавеллі дійти настільки обґрунтованих висновків. У зверненні до Лоренцо де Медичі в праці «Володар» сам Макіавеллі зазначає: «Намагаючись засвідчити свою відданість Вашій світлості, я не знайшов нічого ціннішого, ніж знання мої в тому, що стосується справ великих людей, надбані мною багаторічним досвідом у справах теперішніх та неперервним вивченням справ минулих» [6, с. 3].

До того ж видається, що висновки, зроблені Д. Джерміно, також «грішать» суб'єктивністю. Принаймні міркування, наведені вченим, навряд чи дають вичерпне право такого поділу на «мислителів» та «публіцистів». Залишається багато видатних постатей, внесок яких у розвиток політичної науки у тих чи інших її аспектах, є неоціненним: їх Д. Джерміно навіть не згадує у своїх міркуваннях. Окрім того, вчений зазначає: «У випадку з Т. Гоббсом ми справді знаходимося у присутності автора політичної теорії усіх часів. Гоббс був настільки відданий неупередженому прагненню до знань про політику, що поява «Левіафана» спрямувала на нього гнів не лише роялістів, але й антироялістів Англії» [3, с. 346]. Та, на нашу думку, в умовах громадянської війни Т. Гоббс мав цілком конкретну мету – забезпечення найважливішого природного права людини. Для цього потрібна сильна, міцна влада – Левіафан, — і не важливо, хто цю владу втілює.

Тож можемо підсумувати, що функціональний підхід, забезпечуючи нас доступними і цілком логічними викладками, за практичного використання не дає бажаних результатів.

Іншу методологічну позицію займає К. Гірц. Він пропонує для визначення концепту ідеології скористатися символічним підходом. Беручи за основу, обґрунтовану Т. Парсонсом та Е. Шилзом теорію напруження, він визначає ідеологію як спосіб інтеграції та збереження ідентичності. Ідеологія трактується як символічні образи соціального порядку або шаблони для орієнтації у політичному житті. Наука та ідеологія як різні культурні системи використовують різні символічні стратегії. Наука тяжіє до незацікавленості, отже, її стиль – стриманість, сухість викладення матеріалу. Ідеологія називає структуру ситуації такою, щоб вплинути на почуття. А тому її стиль – прикращення, жвавість. Якщо першочергове завдання науки – опис фактів, завдання ідеології – їх оцінка. Ідеологія може критикувати або хвалити, але не залишається нейтральною. Таке міркування дає можливість визначити важливу ознаку, що відрізняє ідеологію від науки, – діалогічність, протиставлення «ми» — «вони». Якщо наука – це діагностичний, критичний вимір культури, то ідеологія – вимір виправдовувальний, апологетичний.

Завдання ідеології – зробити можливою автономну політику, створюючи авторитетні концепти і переконливі образи, які надавали б їй сенсу та зробили доступною для сприйняття. Отже, ідеологія забезпечує орієнтацію у політичній системі. По суті, ідеологія є відповіддю не тільки на соціальне і психологічне, але й культурне напруження. Ідеологія намагається надати сенсу незбагненним без неї соціальним ситуаціям, витлумачити їх на свою користь, вибудувати так, щоб забезпечити цілеспрямованість дії. Як зазначав К. Гірц, причина, за якою Французька революція була найбільшим в історії людства, принаймні на той час, інкубатором ідеологій... в тому, що було знищено центральний організуючий принцип політичного життя – божественне право королів [2, с. 258]. Фактично, ідеологія затребувана у тих суспільствах, де порушений міцний фундамент традицій. А тому і напрошується висновок, що ідеологічний вплив на соціальні науки надзвичайно сильний в суспільствах, які перебувають в системних трансформаціях; це стосується і пострадянських держав. Зокрема, цим можна пояснити сильні позиції в Україні політичних сил, які відстоюють національні цінності.

Що стосується країн Заходу, то там ситуація є іншою. Ці суспільства вже тривалий час перебувають у стабільних політичних, економічних, соціальних умовах. Як результат, роль ідеології у цих суспільствах маргіналізується. І знову з'являються підстави констатувати «смерть ідеології».

На думку російського дослідника В. Мартянова, «титанічні зусилля, що скеровані сьогодні на підтримку проекту Просвітництва і закладених в його основу «великих ідеологій», свідчать про вичерпаність ідеологічних дискурсів Модерну, які, виявивши свою історичну та культурну «граничність» у виникаючому на наших очах «постіндустріальному», «інформаційному» суспільстві, виявились не здатними ефективно пояснити і легітимізувати реальність Постмодерну. Політичні цінності та норми Модерну втратили колишню «недосяжність» і той привілейований статус, за допомогою якого легітимізували політичну практику» [8, с. 148].

Справді, на сучасному етапі західний світ з його інститутами свободи, прогресу, приватної власності, прав людини, громадянського суспільства, представницької демократії, прав меншості тощо цілком та повністю втілює ліберальні цінності та цілі у життя. Вони є повністю реалізованими, «уречевленими». Постійне «відтворення» як орієнтирів вже давно реалізованих цілей і цінностей свідчить про фундаментальну кризу політичної парадигми західних суспільств. На думку Ж. Бодріяра, сьогодні ми маємо справу не з політикою як такою, а лише з її симулякром. Аналізуючи соціально-політичну ситуацію, Ж. Бодріяр зазначає, що влада «...врешті-решт сама руйнується у цьому просторі і стає симуляцією влади (від'єднана від своїх цілей та завдань і приречена на ефекти влади та масову симуляцію). Єдина зброя влади – це знову впорскувати повсюди реальне та референційне, це переконувати нас у реальності соціального, у значущості економіки та доцільності виробництва» [1, с. 35].

Втрата зв'язку з соціальними групами призводить до скасування нормоутворювальної функції ідеології у політичній практиці. Ціннісні ідеології перетворюються у прикладні політичні технології. Закладені в них цінності вже або реалізовані, або ж більше не актуальні, хоч і продовжують використовуватися завдяки ефекту симуляції. Місце громіздких ідеологій з їхніми програмами та лозунгами займають гнучкіші маркетингові конструкції. О. Соловйов пропонує дві схеми-вектори, що відображають принципи зміни в нормативно-символічній сфері політики. Для епохи Модерн характерний такий алгоритм формування нормативно-символічних продуктів (ідеологій): групова ідентифікація (джерело виробництва інтелектуальних продуктів) → груповий інтерес (об'єкт символічного відображення) → ідеологія (ідеальна матриця, що змістовно представляє раціонально аргументовану систему групових політичних цілей) → ідеологічна боротьба (умова формування базових цінностей і метакодів, що забезпечують стабільність та інтеграцію суспільства) → ідеологи (центральна страта виробництва ідеальної сфери політики) → партії (головний елемент відповідної системи представництва) → відношення панівних еліт і громадянського суспільства (основних контрагентів публічної політики) → політична демократія (інституціональна сфера організації нормативно-символічної сфери і політичного дискурсу). В епоху Постмодерну відбулися такі зміни базових компонентів сфери політики та нормативно-символічної сфери: індивідуально-культурна ідентифікація масового суспільства (акцент на індивідові в гомогенному суспільстві) → інформаційний привід (об'єктивний або ж не об'єктивний, якщо це політична дезінформація) → політична рекламістика (побудована на емоційно-чуттєвих і культурних вимірюваннях позиції, сконцентрованих в іміджі) → політична режисура (як форма свідомого забезпечення політичної стабільності та суспільної інтеграції) → політичні технології → технотелемедіуми (електронні ЗМІ) → відношення дейтократії (осіб, що контролюють обмін інформацією) з масовим суспільством → постдемократія (інфократія) [10, с. 20].

В епоху Модерну політична наука існувала у формі виробництва і боротьби ідеологій, пов'язаних з рефлексією соціально-політичної дійсності. Міркування про політику існували у вигляді політичної теорії, що спиралася на ту чи іншу ідеологію, яка, своєю чергою, претендувала на універсальність. Політична наука поставала у вигляді «об'єктивного простору суб'єктивних точок зору» [8, с. 151]. І лишень криза Постмодерну зробила можливим методологічний перехід від опису «самоочевидних соціальних фактів» до їх інтерпретації, від позитивізму до герменевтики. Сучасна наука робить акцент не на змісті, а на самих засобах опису, відбувається лінгвістичний поворот гуманітарного знання загалом. Особливістю соціально-політичної рефлексії доби Постмодерну є домінування розколотого, диференційованого типу мислення, з множиною паралельних інтерпретацій одних і тих самих явищ. Причому ці інтерпретації в жоден спосіб не ранжуються, не групуються, оскільки відсутній спільний «ідеологічний» критерій оцінки. Вони просто співіснують, і такий стан визнається «природним» для теоретичного суб'єкта постмодернізму. Як зазначав Д. Джерміно, «...сьогодні докладаються значні зусилля для відновлення політичної теорії як дослідницької традиції» [3, с. 336].

Отже, в результаті проведеного дослідження можемо зробити висновок, що характерною особливістю епохи Постмодерну є процес витіснення ідеології на історичну периферію. Індивідуалізація зв'язку між суспільством і владою робить актуальним такий системоутворювальний конструкт нормативно-символічної сфери, як політичний імідж. Функції політичного іміджу на відміну від ідеології є істотно звужені: він не претендує на оцінкову функцію, а направлений лише на збереження вільного вибору, заохочення підсвідомих мотивів поведінки. Маргіналізація ролі ідеології в житті суспільства створює об'єктивні умови для звільнення суспільних наук, зокрема і політичної науки, від ідеологічного впливу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція: пер. з фр. В. Ховхун / Жан Бодріяр. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 230 с.
2. Гірц К. Інтерпретація культур: Вибрані есе; пер. з англ. / Кліффорд Гірц. – К.: ДУХ і ЛІТЕРА, 2001. – 542 с.
3. Джерміно Д. Возрождение политической теории / Данте Джерміно // Политическая теория в XX веке: сборник статей / под. ред. А. Павлова. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2008. – С. 336–363.
4. Эшкрафт Р. Политическая теория и проблема идеологии / Ричард Эшкрафт // Политическая теория в XX веке: сборник статей / под. ред. А. Павлова. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2008. – С. 364–384.
5. Коббан А. Закат политической теории / Альфред Коббан // Политическая теория в XX веке: сборник статей / под. ред. А. Павлова. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2008. – С. 219–236.
6. Макиавелли Н. Государь; пер. с ит. / Никколо Макиавелли. – М.: Планета, 1990. – 84 с.
7. Мангайм К. Идеология та утопія; пер. з нім. / Карл Мангайм. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2008. – 370 с.
8. Мартьянов В. С. Постмодерн – реванши «проклятой стороны Модерна» / Виктор Сергеевич Мартьянов // ПОЛИС (Политические исследования). – 2005. — №5. – С. 147–157.
9. Рікер П. Идеология та утопія; пер. з англ. / Поль Рікер. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 386 с.
10. Соловьев А. И. Политическая идеология: логика исторической эволюции / Александр Иванович Соловьев // ПОЛИС (Политические исследования). – 2001. – №2. – С. 5–23.